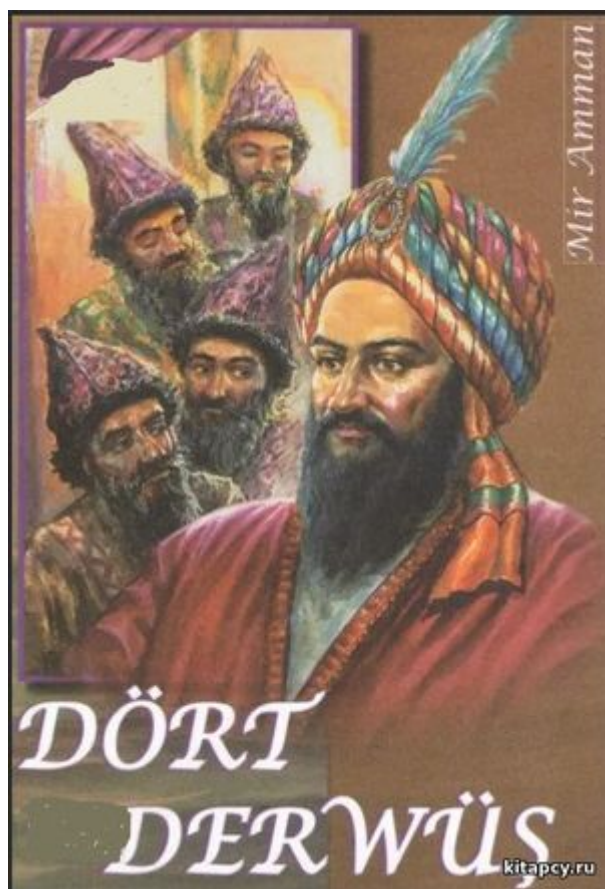

Mir Amman – hindi edebiýatynyň görnükli wekili

Category: Edebiýaty
öwreniş, Ertekiler, Goşgular, Hekaýalar, Kitapcy, Sözler
написано kitapcy | 26 января, 2025
Mir Amman – hindi edebiýatynyň görnükli wekili MIR AMMAN –
HINDI EDEBIÝATYNYŇ GÖRNÜKLI WEKILI

Gadymy hindi edebiýaty azyndan üç müň ýyl mundan öň döräp, asyrlar boýy sanskrit dilinde ösüpdür. Başlangyjyny biziň eramyzyň ilkinji ýüzýyllygynda goýlan budda hem jaýn edebiýatlary bilen deňeşdireniňde, urdu edebiýaty soňky birnäçe yüz ýyllaryň dowamynda hindi halklarynyň häzirki döwrüň gepleýiş dilleriniň esasynda dörän täze hindi edebiýatlaryna degişlidir. Urdu diliniň hem şol dildäki edebiýatyň özboluşly taryhy bar. Orta asyrlarda feodal gurluşda ýaşayan Hindistanda höküm sürýän synplaryň edebiýaty halkyň gepleýiş dilinden tapawutlanýan “klassyky” dillerde döredilipdir.

Indus feodallary we olaryň töweregindäki brahmanlar (okumyşlar) bir wagtdan bäri janly ulanyşdan galan ortodoksal edebiýatyň hem ylmyň jansyz dili bolup galan gadym sanskrit dilinden peýdalanypdyrlar. XI asyrdan başlap, türkmenleriň bu ýerde hökümdarlyk etmekleri netijesinde pars dili resmi dil bolup hyzmat edip başlaýar. Orta Aziýadan we Eýrandan gelen şahyrlar hem bu ýerde mekan tutunypdyrlar. Eýranda ösen pars edebiýatyndan stili boýunça tapawutlanýan özbaşdak edebi ugur kem-kemden ýüze çykyp ugrapdyr.

Beýik Mogollor hökümdarlygynyň gülläp ösýän döwründe hindi-pars edebiýaty uly üstünlikler gazanypdyr. Soň-soňlar hem pars dili täze ğsen hindi dilleri bilen birlikde ýene ençeme wagtlap Hindistanyň edebi dili bolupdyr. XIX we XX asyrlarda urdu dilinde ýazan Galib we Ykbal ýaly meşhur şahyrlaryň eserleriniň ep-esli bölegi şol dilde ýazylandyr.

Beýleki täze hindi edebiýatlary bilen deňeşdirilende urdu edebiýatynyň özboluşlylygy onuň ösüp başlan döwründe hindi-pars edebiýatynyň däplerini kabul etmegidir. XVI asyryň ahyrynda we XVII asyrdä Dekanda ýerleşen Bijapur we Golkond begliklerinde, XVIII asyryň başyndan başlap demirgazykda – Delide we Laknauwda ozal diňe pars dilinde eser döreden musulman köşk şahyrlary Demirgazyk Hindistanyň iň möhüm dilleriniň biri bolan hindustani dilinde hem ýazyp başlaýarlar. Ýöne şonda-da olaryň köpüsi öňki edebi usullary saklapdyrlar, ýagny temalar, ideýalar we olary bermegiň şekilleri öňki bolşy ýaly bolupdyr.

Hindustani dilinde goşulýan goşgular parsy ölçeglerde bolup, pars dilinde döp bolan keşpler, deňeşdirmeler, sypatlandyrmalar bu şygylarda beýan edilipdir. Hindustani dilinde pars diliniň sözlük düzüminden geçen sözleriň ulanylmagy has artypdyr we munuň netijesinde ýörite edebi stil, ýagny hindustany diliniň urdu dili diýlip at berilýän edebi şekili döräpdir. Pars dilinden geçen sözleriň köp ulanylmagy we arap ýazuwynyň peýdalanylmagy urdu diliniň tapawutlanýan taraplarydyr. Urdu edebiýaty XIX asyryň ortasyna çenli hindi-pars edebiýatynyň güýçli täsiri astynda bolupdyr. Şol döwürlerde hem bu edebiýat feodal jemgyýetiň ideýalaryny we garaýyşlaryny beýan edip gelipdir.

XIX asyryň başlarynda kyssa žanry ýüze çykýar. Hindustani dilinde kyssa bilen ýazmaga ozal hem synanyşylypdyr, emma ol onçakly oňat netije bermändir. Talabalaýyk kyssa eserleri diňe

XIX asyryň başlarynda peýda bolupdyr. Mir Ammanyň “Dört derwüş” eseri hem şol eserleriň biridir.

Mir Amman barada terjimehal maglumatlar örän az. Ol Delide doglup, onuň ata-babalary XVI asyrda şol ýerde mogollar köşgünde hyzmat eden ylymly- bilimli adamlar bolupdyrlar. XVIII asyrda Mogollar hökümdarlygynyň ýykylmagy olara hem täsir edipdir. Soňra Demirgazyk Hindistany birnäçe gezek tozduran owganlylaryň ýörişleri, indus taýpalarynyň gozgalaňlary Mir Ammany emläginden we miras galan mal-mülkünden mahrum edipdir. Ol öz öýüni, maşgalasyny taşlap, eklenç üçin ýurtdan ýurda gitmäge mejbur bolupdyr. Mir Amman birnäçe ýyllap Patna şäherinde bolup, soňra Kalkutta gidipdir. Ol ýere baryp ilki musulman aristokrat maşgalasynda terbiýeçi bolup işläpdir. 1801-nji ýylda bolsa iňlis-hindi gullugyndaky ýaş çinownikleriň okadylýan ýeri bolan kolleže gulluga giripdir. Şol wagtlar gepleşikde ulanylýan täze hindi dillerini öwrenmek üçin gepleýiş dilinden daşlaşmaýan dilde ýazylan eserler zerur bolupdyr. Şygryýet sungaty bu talaby ödemändir, şoňa görä hem kolležiň gullukçylarynyň möhüm täze hindi dillerinde kyssa eserlerini döretmek üçin birnäçe edebiýatçylary, induslary, musulmanlary öz ýanyna çagyrypdyr. Mir Amman hem şol topara düşüpdir. Onuň öz aýdyşyna görä, oňa “halkyň: induslaryň we musulmanlaryň, aýallaryň we erkekleriň, çagalaryň we ýetginjekleriň, bilimli adamlaryň we garamaýaklaryň bazarada özara gepleşýän dili bolan arassa hindi (hindustani) dilinde” kitap ýazmak tabşyrylypdyr. Onuň bir ýyldan gowrak zähmet çekmegi netijesinde “Dört derwüş” (“Bag we bahar”) diýen kitap ýazylypdyr. 1806-njy ýylda Mir Amman başga bir eseri ýazýar, ýöne ol eser şowly bolmaýar we şundan soň Mir Ammana näme bolany belli bolman galýar.

Mir Amman “Lutf” (Nepislik) diýen lakam bilen goşgulary hem döredipdir, ýöne ol diňe “Dört derwüş” (“Bag we bahar”) kyssa eseri bilen meşhurlyk gazanypdyr.

Bu kitabyň dili düşnükli, täsirli, mazmuny gyzykly bolup, ol XIX asyryň dowamynda onlarça gezek neşir edilipdir. “Dört derwüş” atly eseriň sýužeti

Hindistanda mälim bolan “Dört derwüşiniň taryhyndan” alnypdyr. “Dört derwüşiniň taryhy” atly eseriň pars nusgasynyň hem Hindistanda dörändigi barada maglumat berilýär. Adatça ol görnükli Deli şahyry Emir Hysrow (?-1325) tarapyndan döredilipdir diýlip çaklanylýar. Bu eseriň XVII asyrda ýa-da

XVIII asyryň başynda dörän bolmagy mümkin. 1802-nji ýylda Mir Ammanyň ýazmagy bilen meşhurlyk gazanan bu eseriň nusgalary urdu dilinde-de, beýleki täze hindi dillerinde-de ýazylýar.

Däp bolan sýužetleriň döredijilikli peýdalanylmagy diňe bir hindi edebiýaty üçin däl-de, eýsem Gündogaryň orta asyr edebiýatlarynyň ençemesi üçin hem mahsusdyr. Bu eseriň gymmatyny pese düşürmeýär, çünki ýazyjy hereketiň bolup geçýän ýagdaýyny özüçe suratlandyrýar, eserdäki gahrymanlaryň edýän işleriniň derňewini özüçe geçirýär.

Mir Ammanyň öz eserine dakan “Bag we bahar” ady kitabyň mazmuny bilen gös-göni baglanyşykly däl-dir. Arap dilinde her harp belli bir sany aňladýar, şoňa görä hem “Bag we bahar” (Bag o bahar) diýen atdaky harplar 1217 bolýar, bu bolsa musulman ýyl hasaby boýunça eseriň ýazylan ýylyny aňladýar.

“Dört derwüş” eserinde biri-biri bilen baglanyşygy bolmadyk birnäçe waka giriş gürrüňi bilen çäkli tertibe salynýar, ol gürrüňiü ahyry bolsa umumy netije bolup hyzmat edýär. Eseriň bölekleriniň hemmesi aýry-aýry adamlaryň berýän gürrüňi ýaly bolup çykýar; ol bölekler öz nobatynda başga hekaýalary hem öz içine alýar.

Rum diýen ýurduň patyşasy Azatbagt adyl, adalatly, halkyň söýgüsini gazanan patyşa bolupdyr. Emma onuň hiç bir perzendi bolmandyr. Ol bir gün öz murtunyň agaryp başlandygyny duýup, howsala düşýär, ähli zady terk edip, bir jaýda terkidünýä ýaşap başlaýar. Ýurtda ýagdaý bulaşýar, jenaýat, ogurlyk ýaly ýaramaz ýagdaýlar köpeliýär. Şonda Hiradmand atly akyllý weziriniň maslahaty bilen patyşa köne geým geýip, çöl-beýewana ugraýar. Ine şeýle mazmun bilen başlanýan “Dört derwüş” eseriniň sýužeti perzende zar bolup ýören patyşa Azatbagt baradaky sadaja hekaýany, derwüşleriň şowsuz söýgüsi hakyndaky dört powesti we bir söwdagär bilen ähtiýalan doganlary hakyndaky powesti öz içine alýar. Patyşanyň gürrüň beren soňky powestinde ýaş ýigidiň diriligine jaýlanylyşy barada söwdagäriň beren gürrüňi hem powestiň bir bölegi hökmünde girýär. Umumy häsiýeti boýunça bu esere jadyly ertekilere ýakyn bolan Gündogar romanynyň özboluşly şekili hökmünde garamak bolar.

Mir Ammanyň “Dört derwüş” eseri özüniň gurluşy boýunça “Dört derwüş” taryhynyň has irki nusgalaryndan tapawutlanýar, çünki munda ikinji derwüş bilen üçünji derwüş” berýän gürrüňleriniň ýerleri çalşyrylypdyr, eseriň bölekleriniň

ýerleşdirilişi üýtgedilipdir. Eserde ýurduň hem döwrüň alamatlary aýdyň görünýär. Hereket uzakdaky ýat ýurtlara: Arap ýarymadasyndaky Ýemene, Siriýa, Stambula, Ajama, Hytaýa, Ýewropa (Pereňe) geçip bilýär. Ýöne nire bolsa-da biz şol bir ýagdaýa, şol bir durmuşa duş gelýäris. Durmuş Mir Ammanyň edil öz ýurdy Delide görşi ýaly suratlandyrylýar. Eserde Hindistanyň häsiýeti has aýdyň ýüze çykýar. Munda musulmanlar indus adatlaryna köp eýerýärler, ýagny olar betel çeyneýärler, maňlaýlaryna bagtlylyk nyşanyny – tika basýarlar, indus geýimlerini geýýärler, hindi naharlaryny bişirýärler.

Käte adamlara ýardam berýän, käte bolsa olaryň бүтін güýjüni dargadýan peri, jyn, döw ýaly adatdan daşary güýçleriň eserinde ýygy-ýygydan duş gelmegi, hereketiň hyýallaşdyrylmagyny görkezýär. Emma ol güýçler gahrymanlaryň durmuşyna hemişe goşulmaýarlar, olaryň goşulmak mümkinçiligi çäklendirilýär. Mysal üçin, ikinji derwüşiniň berýän gürrüňindäki gözel periniň öz söýgülisi bilen duşuşyk möhletini artdyrmaga ýagdaýy ýokdur. Emma dördünji derwüşiniň gürrüňindäki jynlaryň we perileriň patyşasy adaman kömek soramaga mejbur bolýar.

Çeşmesi: Mir Amman. Dört derwüş. Aşgabat, 1964. Edebiýaty öwreniş